

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

Dějiny umění
Obecná teorie a dějiny umění

Teze disertační práce

Hradní kaple v Čechách

František Záruba

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Kuthan, DrSc., Dr.h.c.

Ústav pro dějiny umění FFUK v Praze

V Praze dne 15. 11. 2012

Východiska práce

Předkládaná práce se zabývá problematikou hradních kaplí v období vrcholného středověku v Čechách, a to především architekturou, typologií vztahu kaple k areálu hradu, typologií sakrálního prostoru, hradními kaplany, formami nadace a liturgického provozu kaple v rámci hradního areálu.

Toto téma, jakkoliv je zajímavé, bylo v rámci českých dějin umění a castellologie poněkud stranou zájmu a dosud tak o hradních kaplích vzniklo jen několik málo přehledových příspěvků a podobně tomu je i u monografií jednotlivých kaplí.

Pokud budeme chtít v krátkosti připomenout základní práce o českých hradních kaplích, tak je na prvním místě nutné vzpomenout studii Jiřího Kuthana s názvem „*Královské kaple 13. století v českých zemích. Styl, typologie, sociální kořeny a význam*“ z roku 1986 v časopise Umění.¹ J. Kuthan zde podrobně pojednal genezi raně gotických královských kaplí, které se nacházely i mimo hradím prostředí. Krátce poté v roce 1991 vychází článek T. Durdíka a P. Boliny s názvem „*Kaple vrcholně středověkých hradů*“ věnovaný již pouze problematice hradních kaplí.² Zvláštní pozornost v této práci byla věnována typologii. Tento příspěvek byl v roce 1995 přednesen na mezinárodním kolokviu „*Burg- und Schloßkapellen*“, následně byl přeložen do němčiny pod názvem „*Die Kapellen böhmischer hochmittelalterlicher Burgen*“ a vyšel v časopise Burg- und Schloßkapellen.³ Později se též článek stal součástí knihy „*Středověké hrady v Čechách a na Moravě*“, která byla přichystána do tisku již v průběhu 90. let minulého století, ale vyšla teprve v roce 2001.⁴

Zmíněné příspěvky P. Boliny a T. Durdíka byly dosud jedinými o hradních kaplích v Čechách, které se pokusily o celkovou syntézu této problematiky. V roce 2003 sice ještě vyšel článek Dobroslava Líbala „*Rezidenční kaple vrcholného a pozdního středověku v Čechách*“, který je ovšem věnována jen nejvýznamnějším objektům jako Křivoklát nebo Karlštejn.⁵

Zahraniční literatura, zvláště německá je o něco bohatší. Bádání o hradních kaplích zde počíná již v polovině 19. století, a je dovršeno prací L. Arntze z roku 1914, kdy zmíněný autor publikuje první samostatnou studii o hradních kaplích s názvem „*Burg- und Schlosskapellen*“, která vyšla v časopise „*Zeitschrift für christliche Kunst*“. Tato studie s

¹ KUTHAN 1986, 35-43.

² BOLINA / DURDÍK 1991, 9-22.

³ DURDÍK 1995b, 21-30.

⁴ DURDÍK / BOLINA 2001, 52-62.

⁵ LÍBAL 2003, 156-161, 409-412.

rozsahem 28 stran je bezpochyby do té doby nejrozsáhlejší a nejpodrobnější monografií o hradních kaplích, a také se stala na dlouho východiskem pro další bádání.

Další významná práce na toto téma vychází až v roce 1978, tehdy byla publikována diplomová práce Ulricha Stevense „*Burgkapellen im deutschen Sprachraum*“,⁶ která se zaměřila především na typologii hradních kaplí.

Relativně za nedlouho po vydání zmíněné studie U. Stevense byla publikována další, tentokrát mimořádně rozsáhlá práce věnovaná hradním kaplím od Gerharda Streicha s názvem „*Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters: Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfalzen, Burgen und Herrnsitzen*“ z roku 1984, která je věnována především období 9. – 12. století a záběr končí v polovině 13. století.⁷

Hradním kaplím bylo věnováno i mezinárodní kolokvium „*Burg- und Schloßkapellen*“, kde vystoupila řada předních odborníků na toto téma. Konference se konala v roce 1993 a sborník vyšel tiskem v roce 1995.⁸ Za připomenutí stojí příspěvek Christofera Herrmanna „*Burgkapellen in spätmittelalterlichen Wohntürmen am Mittelrhein*“,⁹ který řeší problematiku drobných kaplí otevřených do profánního sálu, nebo stať Rolanda Möllera „*Aspekte in der Ausgestaltung spätgotischer Burgkapellen, insbesondere durch illusionistische und grünmonochrome Wandmalerei*“,¹⁰ a také již zmíněný článek od Tomáše Durdíka.

U. Stevens v roce 2005 vydal knihu „*Burgkapellen: Andacht, Repräsentation und Wehrhaftigkeit im Mittelalter*“,¹¹ tedy jde o přepracovanou a rozšířenou původní práci z roku 1978. Nejnověji se problematikou hradních kaplí zabývá Bernhard Metz v článku věnovaném problematice hradních kaplí jako poutních míst „*Burgkapellen als Wallfahrtsorte nach elsässischen Beispielen*“.¹²

Metoda a koncepce práce

Cílem práce bylo pokud možno úplné zpracování všech vrcholně středověkých hradních kaplí na historickém území Čech,¹³ a to se zřetelem na jejich architektonickou

⁶ STEVENS 1978.

⁷ STREICH 1984.

⁸ Burg- und Schlosskapellen.

⁹ HERRMANN 1995, 88-94.

¹⁰ MÖLLER 1995, 100-108.

¹¹ STEVENS 2003.

¹² METZ 2012, 91-108.

¹³ Tato práce je zaměřená především na vrcholně středověké hradní kaple, což je poměrně široký časový údaj. S prvními kamennými hrady se setkáme již ve 12. století, ovšem toto století zcela jistě nemůžeme označit ještě

podobu a na vztah objektu kaple a hradního areálu. Jde tedy o práci především soupisovou. Pozornost byla věnována také některým čistě historickým otázkám, jako jsou formy nadání kaple, liturgický provoz kaple atd.

Výzkum hradních kaplí, vzhledem ke stavu poznání jednotlivých objektů, které jsou velmi často téměř neznámé, musel být zaměřen především na jednotlivé objekty kaplí. Ty byly zkoumány především z pozice stavebněhistorického průzkumu a uměleckohistorické analýzy. Ukazuje se totiž, že řada starších interpretací jednotlivých objektů je v řadě případů sporná, nebo dokonce v rozporu se skutečností.

Pozornost byla věnována i dějinám kaplí se zaměřením především na období středověku. Pojednány byly pokud možno všechny hradní kaple, a to jak dosud existující, tak i ty, které již zanikly. Výsledky tohoto základního výzkumu jsou prezentovány v katalogu, který je řazen alfabetycky. Katalogová hesla se skládají z všeobecných dějiny konkrétního hradu a kaple, následuje stavební rozbor kaple, datace a typologické zařazení kaple.

Na základě průzkumu jednotlivých lokalit následně bylo možné přistoupit ke zkoumání vývoje hradních kaplí jako celku a vytvořit typologii s platností pro vymezené území. Sledovaná historická data umožnila další výzkum zaměřený na formy nadání kaplí, funkci kaplana, patrocina hradních kaplí a podobně.

Výsledky práce

V rámci této disertační práce se podařilo zmapovat téměř jedno sto lokalit (hradů a tvrzí), kde je doložena jedna nebo více hradních kaplí, což k celkovému počtu hradů (celkem asi 700 objektů) činí necelých 15 % produkce, v případě tvrzí jde pak o promile, tedy existence kaple je zde spíše výjimkou a souvisí s osobou stavebníka. Výsledek je prezentován v obsáhlém katalogu a je doprovázen bohatou obrazovou a plánovou přílohou.

jako vrcholný středověk, nanejvýš můžeme pozorovat první náznaky pozvolné proměny raného středověku k vrcholnému. Kaple Všech svatých na Pražském hradě, která vznikla v druhé polovině 12. století, je ovšem mimořádně důležitá pro následující vývoj, takže je nutné právě u této konkrétní kaple začít s výzkumem. Opačná vymezující hranice je opět poměrně volná, přechod mezi hradem a zámekem je v mnoha bodech rovněž nejasný. Vhodným ukončením se tak jeví rok 1526, kdy končí jagellonská vláda v Čechách a nastupují na trůn Habsburkové. Následně roku 1529 došlo k odražení Turků u Vídně, čímž byla upevněna vláda Habsburků, také s nástupem reformace dochází k řadě společenských změn, které nakonec roku 1547 povedou k stavovskému odboji. Současně nastupuje renesance a nový způsob života šlechty, což povede k proměně šlechtického sídla z obranyschopného hradu k pohodlnému zámku.

Územní vymezení této práce se kryje s historickými hranicemi Čech, které jsou sice poměrně stabilní, ale stranou jsou ponechány kaple v Chebu a Skalné, které vznikly na území Chebska, které tehdy nebylo součástí Čech a také Petrovic u Sušice, které byly součástí Sušicka tehdy v majetku bavorských Bogenů a později Wittelsbachů.

Fond hradních kaplí obsahuje řadu lokalit v různém stavu dochování. Část kaplí dnes registrujeme jen na základě písemných pramenů, které jsou ale často velmi důležité, avšak nechybí zde řada velmi dobře zachovaných kaplí často patřících k nejlepším dobovým realizacím (Zvíkov, Karlštejn, Vlašský dvůr v Kutné Hoře, Křivoklát).

K jednomu z cílů této práce patřilo vytvořit typologii hradních kaplí s platností pro konkrétní lokalitu, tedy pro území Čech, což se zdařilo. Tato typologie se mírně odlišuje od okolních oblastí, což se projevilo četností výskytu nebo absencí jednotlivých typů kaplí, také byly pozorovány importy z bližších či vzdálenějších oblastí a vyskytlo se i několik solitérů. Nicméně podoba hradních kaplí v Čechách byla součástí středoevropského prostoru a nevyskytuje se zde nic, co by bylo výlučně specifické pro danou lokalitu a bylo by možné to označit jako český typ hradní kaple.

Dalším z cílů bylo sledování forem fundací, liturgický provoz a zabezpečení bohoslužeb v hradní kapli, kde se rovněž podařilo doložit několik modelů fundací, které jsou ovšem běžné i mimo hradní oblast, byť zde existovala menší specifikace v podobě lokace.

Katalogizace objektů hradních kaplí umožnila i krátkou úvahu nad otázkou zasvěcení kaplí, která ovšem podle očekávání nepřinesla žádný větší výsledek. Obliba patrocinií souvisela s dobovými trendy a odlišovala se jen mírně. Několikrát byla doložena změna zasvěcení kaple, někdy ve vztahu ke jménu manželky vlastníka hradu (Kost), jindy z důvodů místní tradice (Mělník) nebo neznámých důvodů. Každopádně se ukazuje, že zasvěcení nebylo pevně dané a mohlo se měnit.

Resumé

Hradní kaple na počátku existence vrcholně středověkých hradů, tj. v období konce 12. a první polovině 13. století, nejsou příliš početné. Celkově jde o osm lokalit, v první řadě je to kaple Všech svatých na Pražském hradě, Horšovský Týn, Velešín, Landštejn, Týnec nad Sázavou, Loket, Roudnice a Blatná. Jedná se o nepříliš ucelený a špatně dochovaný soubor, kterému dominuje typ jednolodní kaple s půlkruhovou apsidou (Kaple Všech svatých na Pražském hradě, Horšovský Týn, Velešín, Landštejn), méně časté jsou rotundy (Týnec nad Sázavou, Loket) a na Blatné a v Roudnici je otázka podoby kaple nejasná. Většinou byly tyto kaple přiloženy k paláci (kaple Všech svatých na Pražském hradě, Horšovský Týn, Velešín), popřípadě kaple byla zapojena do hradby (Loket) nebo se jednalo o integraci staršího kostela do nově vzniklého hradního areálu (Týnec nad Sázavou) a setkáváme se zde i s jedním příkladem kaplové věže (Landštejn). Podoba kaplí je dána místní tradicí, zatímco na vztahu

kaple k hradnímu areálu je možné pozorovat vlivy z přilehlých jižních a západních oblastí. V této etapě byl jediným stavebníkem hradních kaplí panovník nebo pražský biskup.

S prvními ohlasy gotiky v sakrálním prostoru hradní kaple se setkáme na Jindřichově Hradci, který lze datovat do 40. let 13. století. Jde o první kapli, u které předpokládáme polygonální závěr, který ale byl stále odsazen vítězným obloukem a jedná se o první palácovou kapli u nás.

K výraznému obratu v podobě hradních kaplí došlo za Přemysla Otakara II., který se osobně seznámil a také vyženil kulturně vyspělejší prostředí posledních Babenberků. Zvláště důležitou roli zde hrála podoba klosterneuburské palácové kaple zvaná „capella speciosa“, která byla vysvěcena roku 1222. Podoba této kaple je přímo odvozena od tehdy ve Francii rodících se skeletových konstrukcí, které se následně v rozmělněné podobě objeví i u nás.

Soubor kaplí z doby vlády Přemysla Otakara II. a Václava II. sice není početnější než v předešlé periodě, ale setkáváme se zde s nesrovnatelně vyšší úrovní architektury. Řada těchto kaplí patří dokonce k tomu nejkrásnějšímu, co v období gotiky na našem území vzniklo.

Kaple z této doby potkáváme na Zvíkově, v Písku, Myšenci, na Housce, Bezdězu, Nižboru, Oseku a nejspíše i na Hluboké a písemně doložena je kaple na Křivoklátě. Prostor kaple je vždy jednoduší a buď je uzavřen rovnou zdí, tedy má obdélný půdorys (Zvíkov a možná i Křivoklát), nebo je zakončen polygonálním závěrem bez vítězného oblouku (Písek, Houska, Bezděz, Nižbor, Osek). Kaple jsou nejčastěji aditivně zapojeny do složitějších kompozičních celků s více obytnými křídly (Zvíkov, Písek, Houska, Křivoklát), nebo jsou připojeny k paláci podobně, jak tomu bylo již v případě kaple Věch svatých na Pražském hradě (Myšenec, Bezděz, Nižbor nebo také Hluboká), v případě kaple na Oseku je kaple přiložena k obytné věži.

Zcela mimořádná je podoba kaple na biskupském hradě v Horšovském Týně, která vznikla na přelomu 50. a 60. let 13. století. Na rozdíl od královských kaplí, které jsou vesměs odvozeny z Francie, je půdorys této kaple zcela solitérní. Závěr kaple je trojosý a je dělen volně stojícími svazkovými sloupy. Stěny jsou plné, což sice souvisí s tím, že kaple byla umístěna ve věži, ale je to opět zcela opačný trend, než jaký pozorujeme na královských hradech, které se snaží o co největší prosklení.

V době Václava II. se poprvé objevuje kaple na šlechtickém hradě. Pravděpodobně s nejstarší kaplí, která pochází z 80. let 13. století, se setkáme na Českém Šternberku. Jednalo se o palácovou kapli, která byla situována příčně k ose paláce. O něco později, v době kolem

roku 1300 vzniká pozoruhodná oktogonální kaplová věž na Okoři. Kaple je umístěná v přízemí věže a pravděpodobně na všechny strany byla otevřena okny.

14. století přineslo značnou změnu do podoby hradních kaplí. Kaple se začínají stavět ve velkém měřítku na šlechtických hradech a jejich podoba prošla výraznou změnou, což platí i o kaplích královských. Architektonická podoba kaplí začíná být variabilní, objevují se zcela nové typy kaplí a registrujeme také importy ze západu. V předešlé periodě jsme měli možnost pozorovat, že běžnou součástí hradní kaple byla empora, což se ale v průběhu 14. století změnilo. Ve 13. století se vyskytovalo několik základních typů kaple (kaple připojená k paláci, palácová kaple, kaple zapojená do obvodové hradby, kaple ve věži a kaplová věž), které se budou využívat i nadále ve 14. století, ale přibudou i další. V první řadě je to typ kaple otevřené do profánního sálu, který se vyskytuje ve dvou variantách. Chór kaple je buďto umístěn ve věži připojené k paláci (Karlštejn, Kost, Dražice) nebo má chór podobu arkýře (Příbram, Egerberk, Maidštejn). Nově se také potkáme s adaptacemi profánních prostor na kapli (Karlštejn, Mělník, Děčín).

Také samotný sakrální prostor kaple vykazuje značnou variabilitu. V první řadě se velmi rozšíří arkýř, který obsahuje chór kaple a následně se stane velmi oblíbený, a to nejen v hradním prostředí. Dále se setkáme s obdélnými kaplemi, které jsou klenuté dvěma poli křížové žebrové klenby (Karlštejn – kaple sv. Kateřiny a sv. Kříže, Bečov, Mělník), a přibudou i vícelodní řešení (Vlašský dvůr, Točnick, kaple Všech svatých na Pražském hradě). Nejnovější bádání ukazuje, že Jan Lucemburský na počátku své vlády vystavěl několik hradů, mezi nimiž dominuje stavba Hasištejna, kde se setkáváme s kaplovou věží. Prostor kaple je obdélný a je vítězným obloukem otevřen do obdélného závěru. Podoba kaple se jednoznačně neváže na starší přemyslovské předlohy. Pravděpodobně ještě za jeho vlády vznikla kaple Panny Marie ve Starém královském paláci, která měla chór umístěný v arkýři a plochostropou loď.

Podstatně větší stavební aktivitu vyvinul až Karel IV., který stál za vznikem několika hradních kaplí (Karlštejn, Hrádek u Purkarce, kaple Všech svatých na Pražském hradě). Každá kaple je ovšem zcela solitérní. Na Karlštejně se jednak setkáme s dvěma kaplemi umístěnými v půlkruhové věži sv. Mikuláše, které se vítězným obloukem otevíraly do profánního prostoru, dále je to kaple Panny Marie adaptovaná z profánního sálu, kaple sv. Kateřiny má charakter trezoria a kaple sv. Kříže je umístěná ve věži a opět jde o adaptaci nejspíše rozestavěné profánní místnosti. Naproti tomu kaple na Hrádku u Purkarce jednoznačně vychází ze starší přemyslovské tradice a jedná se o jednolodní prostor s polygonálním závěrem bez vítězného oblouku. Zcela ojedinělým počinem pak byla

prestavba kaple Všetech svatých na Pražském hradě. Chór kaple je dosud částečně zachován a je zřejmé, že se jednalo o mimořádně zajímavou skeletovou konstrukci, ale nešlo o kapli typu Sainte-Chapelle. U kaple totiž nevíme o uchování ostatků sv. Kříže a především se odlišoval i stavební typ kaple. Chór se totiž vítězným obloukem měl otevírat do čtvercové lodi, která nebyla dokončena a pravděpodobně měla být řešená jako krátké trojlodí nebo jako jednosloupová síň.

Václav IV. vystavěl kaple ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře, na Točnicku, v Králově dvoře u sv. Benedikta na Starém městě pražském a pravděpodobně i jinde. Kaple ve Vlašském dvoře je koncipována jako jednosloupová síň a chór kaple je umístěn v mimořádně náročně provedeném arkýři. Kaple byla přiložena ke starší zástavbě. Podobně řešená byla i kaple na Točnicku.

Na šlechtických hradech jsme se na sklonku 13. století setkali s hradní kaplí ojedinele, což se ve 14. století změnilo. První polovině 14. století vévodí několik velmi významných staveb, jejichž stavebníky jsou nejmocnější rody. V prvé řadě je to kaple sv. Jiří na Českém Krumlově, kterou nechal vystavět Petr I. z Rožmberka, dále je to kaple sv. Vavřince na Lipnici nad Sázavou, jejímž zakladatelem byl Jindřich z Lipé, a současně vzniká i kaple v Dražicích, kterou si nechal vystavět pražský biskup Jan IV. z Dražic. Kaple v Českém Krumlově měla podle nejnovějších nálezů obdélný půdorys a byla zakončená polygonálním závěrem, šlo tak o tradiční přemyslovské schéma. Na Lipnici se jednalo o velmi neobvykle řešenou kaplovou věž, k níž byl přiložen křehký presbytář, a dražická kaple je příkladem jihofrancouzského importu. Z této doby také známe několik kaplí jen z písemných pramenů (Perštejn, Žebrák, Příběnice).

K masivnější výstavbě kaplí na šlechtických hradech došlo až za vlády Karla IV. Krátce po polovině 14. století registrujeme celou řadu hradních kaplí, které se ovšem nedochovaly (Trhové Sviny, Krasikov, Rožmberk, Sobotka, Lomnice nad Lužnicí, Ronov aj.). Kaple z této doby se zachovala na Kosti a jednalo o typ kaple otevřené do profánního sálu, jejíž presbytář byl umístěn ve věži přiložené k nároží paláce. Později se tato kaple ukázala jako nedostatečná a v 80. letech 14. století vzniká nová, větší kaple na nádvoří. V 60. letech vzniká kaple na Maidštejně, která je také otevřena do profánního sálu a měla podobu arkýře. Arkýřová kaple se také nacházela na Libštejně, ale ta bohužel zanikla. Asi nejlépe zachovanou kapli této doby nalezneme na Bečově. Jednalo se o kaplovou věž, která obsahovala prostor klenutý dvěma poli křížové klenby.

Doba Václava IV. se nese ve znamení pokračování předešlých trendů, rovněž v této době registrujeme několik hradních kaplí, které zanikly (Hradové Střímělice, Hrubá Skála,

Hrubý Rohozec, Škvorec, Trosky, Zvířetice, Děčín nebo Opočno), ale řada se jich zachovala. V první řadě je nutné zmínit kapli na hradě Jenštejn, kterou si nechal vystavět pražský arcibiskup Jan z Jenštejna. Jednalo se o kapli s drobným polygonálním presbytářem umístěnou ve válcové věži. Další dochovaná kaple se nachází na hradě Jíry z Roztok, Krakovci. Jde o palácovou kapli s chórem umístěným v arkýři. Jen o něco mladší je kaple na Egerberku, kde se jedná o kapli otevřenou do profánního sálu. Částečně se dochovala i nevelká kaple na Blatné, která bude později v 15. století výrazně přestavěna. V době kolem roku 1400 vznikla také menší kaple na Českém Krumlově. Později na počátku husitských válek byla přestavěna i původní kaple sv. Jiří.

Z výše uvedeného je zřejmé, že velká část stavebníků hradních kaplí patřila k nejvýznamnějším šlechtickým rodům a velmi často se jednalo o dvořany Karla IV. a Václava IV. Bohužel, řada kaplí této doby zcela zanikla a známe je jen z písemných pramenů.

Husitské války přeměrovaly zájem stavebníků jiným směrem. Ve třicátých letech 15. století se sice setkáme se vznikem kaple v Poděbradech, ale jde o ojedinělý počín. Na husitských hradech se s kaplí setkáme jen na Drábských Světničkách, kde byla vysekána do pískovcové skály.

K rozvoji hradních kaplí tak opět došlo až po zklidnění situace v 60. letech 15. století. V této době je na hradních kaplích možné pozorovat jednak doznívání doby Václava IV., ale patrná jsou také velmi svérázná řešení, která se projevují především ve výtvarné podobě kaplí, typologická stránka v podstatě jen rozvíjí předešlé období, a to s jedinou výjimkou, kterou jsou kaple založené na baštách (Klenová, Švihov, částečně kostel sv. Trojice na Rabí, možná Krasikov / Švamberk).

Královské stavby se v pohusitské době omezily na minimum. Jiří z Poděbrad si nechal vystavět na svém rodovém hradě v Liticích nevelkou kapli ve věži, kterou není možné označit jako královskou. Zbývá jen stavba nové kaple na Křivoklátě, která se odehrála v 80.–90. letech 15. století. Jednalo se o jednolodní kapli zakončenou polygonálním závěrem, která je zaklenuta síťovou klenbou svatovítského typu a je připojena k paláci. Základní schéma kaple je odvozené ještě ze 13. století, to některé badatele vedlo k přesvědčení, že spodní etáž kaple je ještě raně gotická, což je zjevný omyl. Kaple je mimořádně bohatě zdobena kamenickým dekorem, krásnými sediliemi a sochami na konzolách s baldachýny a fiálami, což z této kaple činí nehonosnější prostor celého pozdního středověku v Čechách, byť kvalita sochařské práce není nijak zvlášť vysoká.

Naproti tomu v případě šlechtických hradů je možné pozorovat proces, kdy se kaple zvětšuje a stává se plnohodnotnou součástí hradního areálu. Svou velikostí a uměleckým ztvárněním tak začíná konkurovat královským hradním kaplím.

Dochází i k proměně sakrálního prostoru, 14. století ukazovalo neobyčejnou variabilitu dispozic, ale v 15. století (podobně jako předtím již ve 13. století) vzniká řada kaplí s příbuzným půdorysem. Často se tak setkáme s kaplí, která má obdélnou loď s odsazeným vítězným obloukem a užším chórem, který je téměř vždy založen na pěti stranách oktogonu (Švihov, Rabí, Orlík, Bor u Tachova, Kunětická Hora, která ale měla obdélný závěr). Kromě této varianty se setkáme i s tradičněji řešeným půdorysem jednolodní kaple s polygonálním závěrem bez vítězného oblouku (Smečno, Křivoklát, Pardubice, Blatná, Kestřany). V 15. století registrujeme několik příkladů kaplí adaptovaných z profánních prostor (Jindřichův Hradec – kaple Panny Marie, Žírovnice) a také kaplí otevřených do profánního sálu (Hrádek v Kutné Hoře, Lipnice nad Sázavou, Loket, Rabí). V případě arkýře kaple na Zbirohu neznáme původní řešení paláce, takže dnes nevíme, zda byl otevřen do profánního sálu, nebo do lodi kaple. Velmi zajímavý příklad kaple nalezneme v Poděbradech, kde již ve 30. letech 15. století byla na kapli datována východní část velkého sálu, který ale neztratil svou původní funkci a docházelo zde ke smíšenému provozu, což dokazují nástěnné malby, které jednak představují náboženské náměty ve východní části, a také zelenou světnici v západní polovině sálu. V 15. století se také setkáme s hradskými kostely, což jsou předchůdci v 16. století oblíbených zámeckých kostelů. První takovýto kostel se nachází na Zelené Hoře a stál volně na ploše předhradí, druhý byl vystavěn na okraji hradního areálu na Rabí.

Většina kaplí vzniklých v 15. století patří do skupiny palácových kaplí (Pardubice, Zbiroh, Žírovnice, Jindřichův Hradec, Orlík, Loket, Rabí, Bor u Tachova, Lipnice, Pardubice, Blatná, Hrádek v Kutné Hoře), ve dvou případech byla kaple vystavěna na baště (Klenová, Švihov) a známe i několik samostatně nebo volně stojících kaplí či kostelů (Zelená Hora, Rabí kostel sv. Trojice, Kunětická Hora).

Jedním z úkolů této práce bylo vytvořit typologii hradních kaplí, tedy typologii vztahu objektu kaple k hradnímu areálu. V nejzákladnějším typologickém dělení je možné rozlišit hradní kaple do dvou velkých skupin, a to na samostatné kaple a na kaple, které jsou obsaženy v dalším objektu např. paláci nebo věži, u těchto skupin je pak možné najít další typy.

Samostatné kaple v rámci hradního areálu figurují jako zvláštní jednotka a můžou být volně stojící, ale nejčastěji jsou aditivně přiloženy k další zástavbě. Zde rozlišujeme tyto základní typy: a) samostatně nebo volně stojící kaple, b) kaple přiložené nebo zapojené

do obvodové hradby, c) kaple připojené k paláci nebo k věži, d) kaplové věže, e) kaple umístěné na baště, d) skalní kaple. Dále se setkáváme s kaplemi obsaženými v dalším objektu např. paláci nebo věži. Zde je možné rozeznat další typy: a) palácové kaple, b) kaple otevřené do profánního sálu, c) kaple umístěné ve věži, d) kaple v branské věži. Další skupinou jsou integrované starší kaple nebo kostely, tedy jde o starší sakrální objekty, které byly využity při stavbě mladšího hradu. Jinou variantu představují kaple adaptované z profánního sálu, v tomto případě jde o prostor, který původně nebyl určen k liturgickému provozu.

Při porovnání této typologie s německým prostředním je zřejmé, že se liší jen mírně, respektive se v Čechách nesetkáváme s patrovými kaplemi, které se například ve Slezsku vyskytují. Další anomálií je to, že se v období vrcholného středověku nesetkáme s kaplí v branské věži, která je v okolních zemích běžná, vyskytuje se i na Moravě (Buchlov, Zubštejn) a najdeme ji i v Budyšíně (Matyášova věž s kaplí sv. Jiří). Nicméně s tímto typem kaple se u nás setkáme až v 16. a 17. století. Podobně se na našem území nesetkáváme s branskými kaplemi, které se ale v okolních zemích vyskytují jen výjimečně. S těmito uvedenými výjimkami je celkový obraz podobný, i když je nutné podotknout, že německé bádání se zaměřilo především na 12. a 13. století.

Při sledování forem fundace a nadání kaplí bylo vysledováno několik modelů, které mají platnost pro 14. a počátek 15. století. V podstatě neexistuje rozdíl mezi královskými a šlechtickými kaplemi, i když královské kaple jsou velmi špatně doloženy. Pro starší období nejsou k dispozici žádné písemné zprávy, v případě pohusitské doby nebyly prameny dosud editovány. Velmi zajímavou formu nadání kaple nacházíme k roku 1408 na Českém Šternberku. Tehdy jistý plebán Mikuláš z Měchnova přijal desátek ze dvou popluzí Měchnova od plebána z Vranova a za to slíbil, že podle starobylého zvyku bude konat služby na hradě a v kostele. Formulace dle starobylého zvyku nás nechává na pochybách, že ke kapli neexistovala psaná nadační listina, což by mohlo poukazovat na velké stáří této nadace. Od poloviny 14. století je vcelku běžně doložen filiální vztah mezi příslušným kostelem a hradní kaplí, kdy byl nadán kostel a za to jeho kněz nebo jím zjednaní vikáři měli povinnost docházet na hrad a zde sloužit mše dle dohody s fundátorem (Český Krumlov, Rožmberk, Velešín Potštejn). Vzácně se dochovala i filiální listina z roku 1350 vydaná pro kapli na Staré Dubé.

Druhý model spočíval v přímém nadání hradní kaple, popřípadě oltáře v kapli. Následně vlastník kaple osobně jmenoval kaplany, jejichž potvrzení se dochovalo v Konfirmačních knihách. U velkých hradních kaplí se někdy vyskytovalo více duchovních, byť většinou je písemně doložen jen jeden kaplan, který je nazýván jako rektor, děkan nebo

probošt kaple (Křivoklát, Vlašský dvůr, Karlštejn – kaple sv. Palmácia, Lipnice, Český Krumlov), což bylo někdy mylně vykládáno jako důkaz existence kapituly. Více kněží je pak doloženo na Křivoklátě.

Poslední a nejnáročnější formou zajištění bohoslužeb je založení kapituly, k čemuž došlo jen výjimečně. Kapitula byla poprvé přestěhována ke kapli Všech svatých na Pražském hradě již za Václava II., ale neúspěšně. Druhý pokus Karla IV. o založení nové kapituly u kaple Všech svatých z přelomu 30. a 40. let byl již úspěšný. Karel IV. založil kapitulou rovněž na Karlštejně, která měla zajistit liturgický provoz v kapli sv. Mikuláše, Panny Marie a sv. Kříže. Další kapitula vznikla u kaple sv. Vavřince v Lipnici nad Sázavou, a založil ji Vilém z Landštejna.

Výběr z literatury k disertační práci

ANDERLE / PROCHÁZKA 2010 — Jan ANDERLE / Zdeněk PROCHÁZKA: Dějiny a stavební vývoj kaple a hrobky na hradě Švamberku. In: *Castellologica Bohemica* XII, 2010, 193-236

ANDERLE 2007 — Jan ANDERLE: Románská kaple na hradě Horšovský Týn. In: *Dějiny staveb: sborník příspěvků z konference Dějiny staveb. Plzeň 2007*, 195-200

ARENS 1976 — Fritz ARENS: Staufische Pfalz- und Burgkapellen. In: *Die Burgen im Deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung I.* Hans PATZE (ed.). Sigmaringen 1976, 197-210

ARENS 1976 — Fritz ARENS: Staufische Pfalz- und Burgkapellen. In: *Die Burgen im Deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung I.* Hans PATZE (ed.). Sigmaringen 1976, 197-210

ARNTZ 1914 — Ludwig ARNTZ: Burg- und Schlosskapellen. In: *Zeitschrift für christliche Kunst* XXVII, Heft 11/12, 1914, 171-198

BARTŮŇEK 1979 — Václav BARTŮŇEK: Stručné dějiny kolegiátní kapituly a královské kaple Všech svatých na Pražském hradě. Litoměřice 1979

BOLINA / DURDÍK 1991 — Pavel BOLINA / Tomáš DURDÍK: Kaple vrcholně středověkých hradů. In: *Castellologica bohemica* II, 1991, 9-22

Burg- und Schloßkapellen: Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung / Wissenschaftlicher Beirat der Deutschen Burgenvereinigung. Hrsg. von Barbara Schock-Werner. Red.: Hartmut Hofrichter. Stuttgart 1995

CLASEN 1954 — Karl-Heinz KLASSEN: Burgkapelle. In: Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte III, 1954, 221-225

DURDÍK 1995b — Tomáš DURDÍK: Die Kapellen böhmischer hochmittelalterlicher Burgen. In: Burg- und Schloßkapellen: Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung. Stuttgart 1995, 21-30

DURDÍK 1999a — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie Českých hradů. Praha 1999

DURDÍK 2010b — Tomáš DURDÍK Kaple hradu Velešína. In: Čechy jsou plné kostelů. Boemia plena est ecclesiis. Kniha k poctě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc. Praha 2010, 284-297

FIALA 1927 — Karel FIALA: Zbytky kaple románské v zámku blatenském. In: Památky Archeologické XXXV, 1927, 589-596

HERRMANN 1995 — Christofer HERRMANN: Burgkapellen in spätmittelalterlichen Wohntürmen am Mittelrhein. In: Burg- und Schloßkapellen: Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung. Stuttgart 1995, 88-94

HOMOLKA 2002 — Jaromír HOMOLKA: Královská kaple Všech svatých na Pražském hradě. In: Pro arte. Sborník k poctě Ivo Hlobila. Praha 2002. 141-146

HOMOLKA 2004 — Jaromír HOMOLKA: Paris - Gmünd - Prag, Die königliche Allerheiligenkapelle auf der Prager Burg. In: Parlerbauten - Architektur, Skulptur, Restaurierung. Stuttgart 2004, 135-139

CHUDÁREK 2003 — Zdeněk CHUDÁREK: Contribution to Understanding the History of the Construction of the Great Tower at Karlštejn Castle / Příspěvek k poznání stavebních dějin velké věže hradu Karlštejna. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba. Praha 2003, 258-268, 469-473

CHUDÁREK 2006 — Zdeněk CHUDÁREK: Příspěvek k poznání stavebních dějin věží na hradě Karlštejně v době Karla IV. In: Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna, Průzkumy památek XIII – příloha, 2006, 106-136

KAIGL 1992b — Jan KAIGL: Tři palácové kaple na francouzský způsob doby Karla IV. In: Muzejní a vlastivědná práce XXX/1, 1992, 54

KAIGL 1993 — Jan KAIGL: Kostel Všech svatých na Pražském hradě před požárem v r. 1541. In: Zprávy památkové péče II/, 1993, 1-8

KROUPOVI 2011 — Pavel a Jaroslava KROUPOVI: Královská kaple hradu Křivoklátu a její ideové kořeny. In: Památky středních Čech 2011/II, 1-16

KUTHAN / ROYT 2010 — Jiří KUTHAN / Jan ROYT: Hradní kaple v Krumlově jako Sainte-Chapelle. In: Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. Martin GAŽI / Petr PAVELEC (ed.). České Budějovice 2010, 443-454

KUTHAN 1986 — Jiří KUTHAN: Královské kaple 13. století v českých zemích. Styl, typologie, sociální kořeny a význam. In: Umění XXX, 1986, 35-43

KUTHAN 2008 — Jiří KUTHAN: Kaple Všech svatých na Pražském hradě. In: Splendor et gloria regni Bohemiae. Praha 2008, 303-306

LAVIČKA 2008 — Roman LAVIČKA: Zámecká kaple na Hluboké. Proměny podoby, funkce a vybavení. In: Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii. České Budějovice 2008, 183-206

LEMINGER 1911 — Emanuel LEMINGER: Kaple Vlašského dvora v Kutné Hoře. In: Památky archeologické XXIII. 1911, 137-150

LÍBAL / MUK 1972 — Dobroslav LÍBAL / Jan MUK: Rotunda románského hradu v Lokti. In: Umění XX, 1972, 78-80

LÍBAL 2003 — Dobroslav LÍBAL: Rezidenční kaple vrcholného a pozdního středověku v Čechách. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba, Praha 2003, 156-161, 409-412

METZ 2012 — Bernhard METZ 2012: Burgkapellen als Wallfahrtsorte nach elsässischen Beispielen. In: Pilgerheilige und ihre Memoria 2012, 91-108

MÖLLER 1995 — Roland MÖLLER: Aspekte in der Ausgestaltung spätgotischer Burgkapellen, insbesondere durch illusionistische und grünmonochrome Wandmalerei. In: Burg- und Schloßkapellen: Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung. Stuttgart 1995, 100-108

NAENDRUP-REIMANN 1976 — Johanna NAENDRUP-REIMANN: Weltliche und kirchliche Rechtsverhältnisse der mittelalterlichen Burgkapellen. In: Die Burgen im deutschen Sprachraum I/1976, 123-154

PEK 2007 — Tomáš PEK: Objev, obnova a restaurování gotické kaple na tvrzi Cuknštejn na Českobudějovicku. In: Zprávy památkové péče LXVII, 2007/ 2, 97-104

RÁC 1973 — Jiří RÁC: Kaple sv. Ludvíka a přestavba mělnického hradu v letech 1404 – 1407. In: Středočeský sborník historický VII, 1973, 189-191

ROYT 2005 — Jan ROYT: Křivoklátská kaple. Čeští zemští patroni a jejich reprezentativní úloha v umění doby jagellonské. In: Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k poctě Jiřího Kuthana. Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Dějiny umění-historie II., Praha 2005, 355-363

SCHURR 2006 — Marc Carel SCHURR: Zu den Nachfolgebauten der Sainte-Chapelle im Heiligen Römischen Reich: Die Palastkapellen von Aachen und Prag und das Problem des Architekturzitats. In: Architektur und Monumentalskulptur des 12. – 14. Jahrhunderts. Festschrift für Peter Kurmann zum 65. Geburtstag. Stephan GASSER / Christian FREIGANG / Bruno BOERNER (eds.). Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien 2006, 163-181

STEVENS 1978 — Ulrich STEVENS 1978: Burgkapellen im deutschen Sprachraum, Köln 1978

STEVENS 1999 — Ulrich STEVENS: Kirchen und Kapellen. In: Burgen in Mitteleuropa I, Stuttgart 1999, 315 — 320

STEVENS 2003 — Ulrich STEVENS: Burgkapellen: Andacht, Repräsentation und Wehrhaftigkeit im Mittelalter, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2003

STREICH 1984— STREICH Gerhard: Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters: Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfalzen, Burgen und Herrensitzen. Sigmaringen 1984

ŠILHAN 1981 — Jindřich ŠILHAN: Kaple a kaplan. In: Archaeologia historica VI, 1981, 248-251